

Interpretace osobnosti Jakuba Šimona (Jana) Ryby v proměnách času¹

(příspěvek pro konferenci „Kantorský odkaz“ 9. - 10. 4. 2015, PedF UK Praha)

Karel Rýdl

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

karel.rydl@upce.cz

Úvodem

Cílem a smyslem příspěvku je poznání, jak se od sebe liší více než 50 různě zveřejněných životopisů z období 1801 až 2010 a jak byly v průběhu tohoto období přinášeny nové informace zpřesňující poznání života, díla J. J. Ryby a jeho ohlasu. Pokusíme se odpovědět i na otázku, zda lze ještě něco nového z Rybova života a díla objevit? Metodologicky se pokusíme příspěvkem ukázat, proč je zajímavé porovnávat pojetí života a díla v průběhu času (za života i po smrti) vybrané osobnosti. Zatím se této metodě nikdo v oblasti dějin školství a pedagogiky nevěnoval. Poslední otázkou bude, co a proč v životě a díle J. J. Ryby přitahuje zájem odborníků a širší veřejnosti: např. okolnosti vzniku mše, vztahy s místní vrchností, okolnosti sebevraždy, méně již osudy Rybovy rodiny po roce 1815. Bude i zajímavé zjistit, jak byly životní osudy a Rybovy názory v různých obdobích využity a zneužity ve smyslu ideologického zneužívání „vzorů“.

Text jsme rozdělili nejen podle chronologického klíče na sebe navazujících období, která se výrazně odlišovala společenským uspořádáním i ideologickým a světonázorovým zaměřením.² Navíc každé níže uvedené období mělo vždy dostatek příležitostí připomenout Rybův život a dílo v rámci výročí Rybova narození (1865) nebo úmrtí (1815). Ne vždy byla výročí ale plně využita. V zásadě jsem nevěnoval pozornost vzpomínkovým příležitostným článkům v denním tisku, které nepřinášejí nové pohledy nebo zjištěné skutečnosti z Rybova života a díla..

Pojetí osudů a díla J. J. Ryby během jeho života

S datací 8. července 1801 máme zachovaný německy psaný rukopis vzpomínek na vlastní životní osudy spojené zejména s hudebním vzděláváním a vlastní tvorbou, který sestavil Jakub Jan Ryba pravděpodobně na přímou objednávku knihovníka strahovských premonstrátů

¹ K Rybovu jménu je nutné dodat, že byl pokřtěn jako Jakub Šimon. Druhé jméno Jan začal používat až při sepisování druhého deníku. Nevíme, zda to měla být památka na otce nebo šlo o jméno biřmovací. Biřmovací matriky z Nepomuku se nedochovaly.

² Jde o období do 1815 (za Rybova života), potom o období do roku 1919, do roku 1948, do roku 1989 a do současnosti.

a ředitele kúru Bohumíra Jana Dlabacže pro jeho encyklopedický slovník.³ Rybův rukopis je rozčleněn do čtyř období a to:

- I. 1765-1780, Přeštice a Nepomuk
- II. 1780-1785, Praha
- III. 1785-1788, Nepomuk, Mníšek
- IV. 1788-1801, Rožmitál pod Třemšínem

Shodou okolností v roce Rybovy smrti vydal Dlabacž svůj slovník, ve kterém zveřejnil Rybův životopis (mimořádně jde o jedno z nejrozsáhlejších hesel), ve kterém využil pouze informace z vlastního životopisu napsaného J. J. Rybou v roce 1801 a doplnil je o Rybovy hudební aktivity z let 1801 až 1815.⁴

Po přečtení Rybova rukopisu nás zaujme tristnost Rybových zážitků ze školních let, kritika pedagogických postupů jeho učitelů hudby, pozitivní hodnocení jeho počátečních kompozičních pokusů, dále pak pocity štěstí z pobytu v Praze, kdy se začal stávat známým a vyhledávaným skladatelem a hudebníkem. V době psaní vzpomínek také ještě nebyl tak kritický k poměrům ve školství a dokonce uvádí, že ho tato práce v Rožmitále dobře užití.⁵

Pojetí života a díla J. J. Ryby po jeho smrti

a) Období do roku 1919

V roce 1842 uveřejnil J. A. Ryba (syn) v časopise Jahrbuch für Lehrer, Eltern und Erzieher článek o svém otci, v němž využil nejen vlastních vzpomínek, ale i jeho školních deníků a vlastního životopisu.⁶ Jednalo se vlastně o první posmrtný Rybův životopis. Další životopis J. Ryby vydal v roce 1858 mělnický učitel Josef Věnceslav Vlasák v časopise Školník, který vydávala v 50. letech 19. století královéhradecká diecéze pro katolické učitelstvo, kde vlastně zopakoval dosud známé informace a vyzdvihl zejména Rybovu oddanost státní (toleranční, ale a převážně katolicky orientované) školské politice.⁷ Na něho navázal o rok později Vincenc Dominik Bíba.⁸ V podstatě převyprávěl na 20 stranách textu Rybovy deníky, které

³ Jan Bohumír Dlabacž (1758 Cerhenice – 1820 Praha). Dlabacžovi se podařilo vydat třísvazkové dílo s názvem „Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien“ až v roce 1815 - 1816 (Prag, nákl. stavů král. Českého). Reprint: Hildesheim – New York – Zürich: Georg Olms Verlag 1998

⁴ Dlabacž, J. B.: c. d., s. 610-618

⁵ „Když skládám nějaké dílo, nepočítám se skvostnými dary a ještě mívám k práci lásku zlato. Bohudík nemám ani důvod po tom bažit. Mé místo učitele mi dosud vynáší tolik, že při skromnosti mohu svou rodinu poctivě užít.“. Můj život a hudba. Jakub Jan Ryba. Rožmitál pod Třemšínem 2005, s. 48

⁶ Ryba, Jos. A.: Jakob Johann Ryba. Schullehrer in Rožmital. In: Jahrbuch für Lehrer, Eltern und Erzieher. Roč. 9. Prag und Wien (vyd. Ignatz Jaksch) 1842, s. 35-43. Kopie byla získána díky ochotě pracovníků benediktínské knihovně v Rajhradě.

⁷ Vlasák, J. V., Jakob Jan Ryba, čestný měšťan královského města Plzně a učitel v Rožmitále. In: Školník (Hradec Králové), r. 7, 1858, s. 32-35

⁸ V. D. Bíba (nar. 1820 v Rožmitále pod Třemšínem – zemřel 1906 v Praze). Významný český pedagog. Od 1863 člen komise pro opravu školních knih, v letech 1869-1875 inspektor a člen zkušebních komisí pro učitelství na školách obecných a měšťanských na Kolínsku, čestný člen řady spolků, profesor Ústavu ku vzdělání učitelů

mu byly jakžto rožmitálskému rodákovi důvěrně známy, a využil také vzpomínky a svědectví pamětníků (zejména Rybův následovník učitel Ferdinand Brož a Rybovy bývalí žáci). Zdůrazňoval hlavně oblíbenost Ryby jako učitele a hudebníka, za což získal řadu uznání od „vrchnosti“, ovšem vše činil na úkor vlastní rodiny. V závěru se velmi podrobně věnuje příčinám a okolnostem Rybovy smrti a přenesení jeho ostatků na nový hřbitov v roce 1855. V roce 1861 vydal V. V. Janota v píseckém Zábavníku učitelském životopisný článek o Rybovi, jehož obsah je (včetně názvu) téměř identický s článkem Vlasákovým, dnes bychom hovořili o plagiátu.⁹

Na Rybu nezapomněla rozsáhlým samostatným heslem v roce 1874 ani vídeňská encyklopedie osobností C. Würzbacha.¹⁰ Ovšem pro prestižní encyklopedie (Brockhaus) a Encyclopaedia Britannica byl a dodnes je Ryba příliš málo známou regionální osobností.

V roce 1878 vyšel článek J. Maláta v Besedě učitelské o Rybovi jako hudebníkovi, který měli využívat zejména učitelé hudební výchovy. Z hlediska tehdejších znalostí o Rybovy ovšem nic nového nepřinášel.

V roce 1888 napsal a vydal s pomocí informací z rodinného deníku Rybových historik František Augustin Slavík, manžel Rybovy vnučky, Rybův životopis¹¹, kterým chtěl oslavit přenesení Rybových ostatků do důstojného hrobu na novém farním hřbitově v Rožmitále (1855) a odhalení pomníku (1888) z tmavého syenitu.

Významné místo zaujaly informace o Jakubu Janu Rybovi také v práci Josefa Srba-Debrnowa s názvem Slovník hudebních umělců slovanských, jejíž rukopis z let 1884 až 1899 je uložen ve fondech Českého muzea hudby v Praze.¹² Srb-Debrnow zde uvádí jako možnou příčinu smrti otrávení, čerpal z tehdy známých článků časopiseckých (Dalibor) a životopisných (Malát, Dlabač) a poskytuje poměrně důkladnou statistiku Rybových prací hudebních i pedagogických.

Všude uváděný portrét J. J. Ryby, který v roce 1895 jako kresbu pro potřeby galerie podobizen starých kantorů při Národopisné výstavě vytvořil Gustav Pták, je smyšlenou a idealizovanou podobou, která odpovídala očekáváním doby tvůrce portrétu (plnovous smetanovského typu).¹³ Je s podivem, že všechny následné aktivity k uctění Rybovy památky

v Praze. Psal zejména jazykovědné učebnice a čítanky. V pedagogickém tisku uveřejňoval články na dobová témata. Srov. Ottův slovník naučný. Díl IV., Praha, Jan Otto 1891

⁹ V. V. Janota: Jakub Jan Ryba, učitel rožmitálský a čestný měšťan plzeňský. In: Učitelský zábavník (Písek), I., 1861.

¹⁰ C. Würzbach: Ryba Jacob Johann, Schulmann und Komponist. In: Biographisches Lexikon, Bd. 27, Wien 1874, s. 322-324

¹¹ F. A. Slavík: Život a působení J. J. Ryby. Praha 1888. Slavík zde otiskl také druhý Rybův „rodinný“ deník z roku 1811 (dnes ztracený). Jeho třetí deník z roku 1813 (Národní muzeum Praha, sign. I B 6) je jen zkrácenou verzí předchozího. Tyto deníky by dnes zasloužily kritické komentované vydání, protože Slavík se občas dopouštěl škrťů, vlastních přidávků a volnější interpretace.

¹² Josef Srb-Debrnow (1836-1904) byl významným pražským muzikologem, historikem hudby, spoluorganizátor pražského pěveckého sdružení Hlahol a přítelem B. Smetany a A. Dvořáka. Slovníkové heslo o Rybovi najdeme na s. 180-181

¹³ Originál portrétu je uložen ve sbírkách Muzea hudby v Praze. Pravdou je, že ani Rybovy potomci nebyli schopni poskytnout Ptákovi jakékoliv podklady k podobě J. J. Ryby.

s touto podobiznou pracují jako se skutečnou podobou jeho tváře, včetně i přeštického pomníku z roku 1935.¹⁴

Rybův ohlas pedagogickém a hudebním světě byl ve společnosti 19. století velmi silný, i když jeho „obrozenectví“ bylo silně idealizované, protože Ryba byl mezi českými učiteli jedním z mála podporovatelů nové organizace a obsahu josefínských školských reforem, které byly ve své době často odmítané pro svoji centralizovanost a germanistické trendy, ale spíše upoutával jeho zápas s místními duchovními konzervativními silami. Je zřejmé, že jeho ohlas byl příčinou uvedení života a osudů Ryby jako poměrně rozsáhlého slovníkového hesla do Ottova slovníku naučného.¹⁵

b) Období do roku 1948

Je velmi zajímavé a možná pouhá náhoda, že v prvních deseti letech samostatné republiky nebyla vydána jediná životopisná vzpomínka (ani k výročí v roce 1925) na J. J. Rybu. Zato počátkem 30. let bylo vydáno několik původních prací o Rybovi. Jedná se hlavně o Matouškovy práce o didaktickém myšlení a životních osudech Ryby.¹⁶ Ve stejné době vyšel Rybův přehledový stručný životopis v Masarykově naučném slovníku a spisovatel Richard Rudolf Hofmeister dokončil novelu o tragických životních osudech J. J. Ryby, kterou vydal v roce 1934.¹⁷ Řada dosud neověřených a literárně fiktivních informací z Hofmeisterovy novely se ovšem staly zřejmě předmětem spekulací o konci Rybova života. Určité pasáže ze životních osudů J. J. Ryby inspirovaly také A. Jirásk a J. Š. Baara pro svá umělecká díla, ale nijak neupozorňují, že jde o inspirace z Rybova života. Těsně před válkou vydal Matoušek svoji další původní, ale dnes již vzhledem k okrajovému tématu málo známou práci o Rybově snaze podporovat existenci lidových opakovacích hospodářských škol, kterou se mu ale v Rožmitále nedařilo pro nezájem mládeže otevřít.¹⁸

c) Období do roku 1989

Po Rybových životopisech fakticky ale ve formě jeho přepsaných a parafrázovaných deníků, kdy autoři (Bíba, Vlasák, Slavík) v podstatě přidali jen pár neověřených údajů ze vzpomínek tehdy ještě žijících pamětníků, se v oblasti dějin pedagogiky a školství v Čechách prosazovali dva autoři, kteří se zaměřovali na osobnost a dílo J. J. Ryby z hlediska analýzy širších souvislostí celkového dobového vývoje. Jde o práce Emanuela Strnada a Jana Němečka.

Emanuel Strnad si v průběhu první poloviny 50. let minulého století vytvořil rozsáhlé odborné zázemí archívním studiem školních kronik, korespondence známých i tehdy zcela

¹⁴ <http://www.prestice-mesto.cz/turistika/vyznamni-rodaci-mesta>

¹⁵ Ottův slovník naučný. Díl 22. Praha 1904, s. 390-391. Heslo o Rybovi napsal F. A. Slavík, v té době asi nejlepší znalec Rybova díla.

¹⁶ M. Matoušek: Z názorů a didaktické poezie a prózy Jakuba Jana Ryby, rožmitálského učitele (1765-1815). In: Výroční zpráva státního koedukačního ústavu učitelského v Příbrami za rok 1929-30. Příbram 1930; M. Matoušek: Po stopách J. J. Ryby učitele a hudebního skladatele v Rožmitále. In: Sborník Od stříbrných hor IV. Příbram 1932

¹⁷ R. R. Hofmeister: Uštváný génius. Rožmitál pod Třemšínem: Spolek rodáků, krajanů a přátel města Rožmitálu pod Třemšínem 1934 (2. vydání Praha 1972 s názvem: Uštváný génius a jiné povídky).

¹⁸ M. Matoušek: J. J. Ryba, jeden z průkopníků lidových škol hospodářských (1765 – 1815). In: Československý zemědělec, XX, 1938.

zapomenutých učitelů a duchovních z nejrůznějších venkovských a městských aglomerací Čech a Moravy z přelomu 18. a 19. století. Výsledkem Strnadova snažení byla publikace s názvem *Venkovský učitel*, ve které sice v úvodní kapitole objasňoval sociálně politickou a kulturní dobovou situaci z marxistického hlediska třídně rozdělené pozdně feudální a raně kapitalistické společnosti, ale další části práce jsou věcně formulované a podložené argumenty z archívního bádání. V této publikaci vyhradil Strnad také podstatnou část životním osudům a analýze pedagogického a hudebního díla J. J. Ryby.¹⁹ Základní teze své práce uveřejnil Strnad, včetně informací o Rybovi, v *Učitelských novinách* o rok dříve.²⁰ O dvacet let později se Strnad vrátil k tématu činnosti obrozeneckých učitelů a rozšířil je studiem dobových pedagogických časopisů na analýzu utváření didaktického myšlení v českých školách 19. století.²¹ V prvním díle popsal Strnad zcela původně, v životních datech s oporou v pracích Němečkových, didaktickou hodnotu hudebně-pedagogických spisů J. J. Ryby, včetně jeho školních deníků a názorů na tehdejší vyučovací praxi. Jedná se o dosud nejrozsáhlejší původní vhled do Rybovy činnosti pedagogické s odborným aparátem a řadou citací z Rybových textů.²²

J. Němeček vydal vlastní a dobou umožněnou interpretaci života a díla J. J. Ryby již v roce 1949 a poté rozšířenou ještě v roce 1963.²³ Práce J. Němečka o Rybových školních denících, v níž poprvé v češtině představil obsah a širší okolnosti vzniku těchto deníků, byly ve své době skutečnou vědeckou bombou, která umožnila dalším autorům čerpat z bohatých citací a komentářů.²⁴ Zásadní v denících jsou Rybova vyjádření k novému uspořádání školství, která vedla ke sporům s místním farářem Kašparem Zacharem, ale i zápisy o četných vyznamenáních a uznání od vrchnosti i zemské vlády. Jeho nástupce v rožmitálské škole, syn Václav, jak se dozvídáme, chtěl napsat po otcově smrti jeho životopis, ale stihl jen úvod. Ten se stal ale jedním z pramenů pro životopis dalšího syna Josefa Arnošta, který vydal v roce 1842. Němeček jako první badatel zasazuje Rybův život a dílo do širších souvislostí nejen sociálně politických, ale i pedagogických a hudebně kantorských. Vycházel z přeložených deníků a vlastního životopisu, který v roce 1946 přeložila a vydala J. Janáčková, a rozebral podrobně pedagogické a didaktické hudební práce Rybovy a jeho soukromou knihovnu. Ani Němeček se ale nevyhnul dobové marxistické tezi o osvícenském přeceňování významu výchovy pro změnu společenského řádu, když uváděl Rybovo nadšení pro školskou politiku centralizovaného pozdně feudálního režimu. Další autoři (např. V. Spěváček, J. Berkovec) již jen čerpali ze Strnadových a Němečkových prací a téměř nic nového obsahově nepřinášejí.

U příležitosti 200. letého výročí narození J. J. Ryby byla v roce 1966 v Pedagogickém muzeu Jana Amose Komenského v Praze otevřena výstava, na které se návštěvníci seznámili s dosud

¹⁹ E. Strnad: *Venkovský učitel*. Praha, SPN 1955. O Rybovi např. viz s. 113-116 a další.

²⁰ E. Strnad: *Vlastenecký učitel doby obrozenecké*. In: *Učitelské noviny*, IV., 1954, 2. 6., s. 3. Strnad zde uvádí i ohlasy na Rybovu smrt v denících strenického učitele Josefa Vlacha, což se mi nepodařilo ovšem ověřit, protože ve školních kronikách nic není a o osobních denících J. Vlacha není nic známo ani v SOkA Mladá Boleslav.

²¹ E. Strnad: *Didaktika školy národní*. I. – II. Díl. Praha, SPN 1975 a 1978

²² E. Strnad: *Didaktika školy národní*. Díl I. Praha, SPN 1975, s. 94-116

²³ J. Němeček: *Jakub Jan Ryba*. Praha, Orbis 1949. Edice *Kdo je kdo*; J. Němeček: *Jakub Jan Ryba. Život a dílo*. Praha, SHV 1963; J. Němeček: *Životní osudy a názory Jakuba Jana Ryby (1765-1815)*. In: *Vlastivědný sborník Podbrdská (Příbram)*, III., 1969

²⁴ J. Němeček: *Školní deníky Jakuba Jana Ryby*. Praha, SPN 1957

známými fakty a artefakty ze života a díla J. J. Ryby, přičemž byly zdůrazněny zejména bídné sociální poměry učitelstva, které zajišťovalo základní vzdělávání lidových mas na počátku 19. století.²⁵

V roce 1966 vyšla také dosud jediná obsáhlejší publikace o Rybovi z pera M. Mrázka v němčině, což byl doplněný překlad jeho textu, který vyšel díky plzeňské vědecké knihovně o rok dříve.²⁶

Základní informace o životě a díle J. J. Ryby v Rožmitálu a jeho charakteristiku jako „lidového bojovníka za lepší život“ uvádí také vysokoškolská učebnice dějin pedagogiky a školství z pera kolektivu autorů okolo J. Máteje.²⁷ Do paměti posluchačů učitelství ovšem vtiskuje i smyšlenou Rybovu podobiznu.

K překvapení nenajdeme informaci o Rybovi ani ve Volkově přehledu osobností světové hudby z roku 1982.²⁸ Ovšem velmi podrobné a bibliograficky důkladné heslo o Rybovi z pera J. Němečka poskytl dvoudílný Československý hudební slovník osob a institucí z let 1963-1965.²⁹

Stručné nejzákladnější informace a Rybovo hodnocení ze Strnadových a Němečkových prací použil V. Štverák ve svých skriptech „Dějiny pedagogiky“ (1981) a následně v učebnici s názvem Stručné dějiny pedagogiky z roku 1983.³⁰ Podobné informace s větším důrazem na pedagogické Rybovy snahy využila ve svých skriptech R. Váňová.³¹

V roce 1984 přispěl k určitému obohacení znalostí o odkazu J. J. Ryby plzeňský badatel Václav Spěváček, který pro edici Z dějin pedagogiky sestavil práci o Rybovi, ve které převyprávěl již známé údaje o Rybově životě a díle a přidal zcela nové informace o vývoji ohlasu Rybova odkazu v českých zemích i v zahraničí, a to nejen jeho vánoční mše, ale i etického a mravního rozměru Rybova jednání. Druhá část Spěváčkovy práce je vyplněna vybranými ukázkami z Rybova životopisného a pedagogického díla.³²

V 80. letech vznikla také divadelní hra s názvem Noc pastýřů, ve které autor Josef Bouček dramaticky zpracoval názorový rozpor mezi učitelem Rybou a farářem Kašparem Zacharem v Rožmitále, který měl vést k Rybově sebevraždě. Ideovým podkladem k této divadelní hře se stala Hofmeisterova novela z roku 1934 s názvem Uštváný genius.

²⁵ E. Peřina: Výstava o životě rožmitálského kantora. In: Učitel'ské noviny, XVI., 1966, č. 9 (3. března)

²⁶ M. Mrázek: Jakob Johann Ryba – ein grosser tschechischer Lehrer, Komponist und Musiker (1765 – 1815). Zwickau, Pädagogisches institut 1966

²⁷ J. Mátej a kol.: Dějiny české a slovenské pedagogiky. Bratislava, SPN 1973, s. 131-132

²⁸ T. Volek: Osobnosti světové hudby. Praha, Mladá fronta 1982

²⁹ J. Němeček: Ryba Jakub Šimon Jan. In: Československý hudební slovník osob a institucí. I. – II. díl. Praha 1963, 1965. Sv. 2, s. 449-450.

³⁰ V. Štverák: Dějiny pedagogiky. II. díl. Praha, SPN 1981, s. 101; Týž: Stručné dějiny pedagogiky. Praha, SPN 1983, s. 200-201

³¹ R. Váňová: Vývoj počátečního školství v českých zemích. Praha, SPN 1986, skripta PedF UK Praha, s. 41-42

³² V. Spěváček: Jakub Jan Ryba vychovatel našeho lidu. Praha, SPN 1984. Z dějin pedagogiky, sv. 22

Poslední životopisné informace o J. J. Rybovi byly v tomto období uveřejněny ve skriptech pro studenty pedagogiky na FFUK v Praze.³³ Z pera J. Cacha se čtenáři dozvěděli opět ale jen to, co již bylo známo z předchozích textů, i když na poměrně rozsáhlejšího prostoru, než v předchozích skriptech.

d) Období od 1990 do současnosti

V tomto období docházelo vzhledem k zásadní proměně společensko-politického kontextu k pokusům o obsahovou a interpretační proměnu dějinných událostí, zájem se orientuje na poznání tzv. bílých míst, což často vedlo k tvorbě nových „bílých míst“, kdy dosud ideologicky hodně zdůrazňovaná témata jsou opouštěna nebo redukována.³⁴ V roce 1990 byla v Rožmitále založena Společnost Jakuba Jana Ryby (SJJR) s cílem popularizovat a chránit Rybovo dílo a jeho odkaz. Od roku 1996 vydala SJJR péčí J. Berkovce Kalendárium Jakuba Jana Ryby s řadou osvětových a naučných článků.³⁵ Z hlediska našeho tématu pojetí života a díla J. J. Ryby, pomineme-li popisný a přehledový referát o Rybově životě a díle J. Valenty na mezinárodní konferenci historiků školství (Praha, ISCHE 1990) a přehledovou brožurku J. Brodníčka (MěKS Přeštice 1990), zaujme z hlediska objektivnějšího pohledu na osudy a odkaz J. J. Ryby jako „symbolu českého kantora“ publikace J. Berkovce (Jinočany 1995), psána stejně jako vzpomínkový článek v časopise Komenský (LB., 1995/96, č. 3-4, s. 77-78) u příležitosti 230. výročí Rybova narození. Berkovcovy práce patří i v současnosti k nejlepším textům, které kdy byly o Rybovi vydány. V polovině 90. let již byl velmi populární televizní film s názvem Noc pastýřů, který v roce 1992 natočil režisér František Filip na motivy úspěšné divadelní hry Josefa Boučka z 80. let. Velmi emotivně a přesvědčivě ztvárnili hlavní postavy Josef Abrhám (J. J. Ryba) a Radovan Lukavský (farář Zachar).

V roce 2000 vydal vlastním nákladem M. Cipro svůj dodnes málo známý slovník pedagogů, v němž věnoval půl stránky také základním informacím životu a dílu J. J. Ryby.³⁶ O rok později vyšel podobně neutrálně laděný informativní přehled o životě a díle J. J. Ryby v publikaci kolektivu olomouckých pedagogů.³⁷ V roce 2004 vydal v Rožmitále Jindřich Hásek stručného vlastivědného průvodce Rožmitálem a okolím z hlediska životních osudů J. J. Ryby, který poskytuje ale jen ty informace, které se váží k uvedeným místům.³⁸ Ve stejném roce obhájila na Palackého univerzitě v Olomouci rozsáhlou dizertační práci na téma porovnání Rybova hudebně pedagogického myšlení a jeho hudební vyučovací praxe v evropském kontextu Helena Pospíšilová.³⁹

³³ J. Cach a kol.: Výchova a vzdělávání v českých zemích. II. Feudální společnost 1620-1848. Praha, SPN 1989, s. 221-224. Skripta FFUK Praha

³⁴ Jako konkrétní příklad lze uvést obsahovou strukturu knih a skript V. Štveráka z poloviny 80. let a následně z 90. let, kde byly pasáže věnované pedagogickým názorům představitelů dělnického hnutí a sovětského režimu nahrazeny náboženskou a reformní (alternativní) pedagogikou.

³⁵ J. Berkovec: Kalendárium Jakuba Jana Ryby. Rožmitál pod Třemšínem, SJJR 1996. <http://www.jakubjanryba.cz>

³⁶ M. Cipro: Slovník pedagogů. Praha: v. n. 2000, s. 424

³⁷ L. Podlahová a kol.: 1 + 100 osobností pedagogiky a školství v českých zemích. Olomouc: UP 2001, s. 174-176

³⁸ J. Hásek: Toulky za Jakubem Janem Rybou. Rožmitál pod Třemšínem 2004

³⁹ H. Pospíšilová: Edukační činnost Jakuba Jana Ryby na pozadí dobového pedagogického myšlení. Olomouc: PedF UP 2004. Dizertační práce.

Koncem roku 2007 byly v rámci oblíbeného pořadu Českého rozhlasu Toulky českou minulostí uvedeny schůzky 652 a 653, které autoři věnovaly v prvním díle Rybovým osudům do napsání vánoční mše a ve druhém díle představili podrobně okolnosti vzniku a ohlasu jeho nejslavnějšího hudebního díla.⁴⁰ Pravidelně se životopisné informace o J. J. Rybovi v kompilační podobě objevují v různém regionálním a místním tisku vždy před vánočními. Příkladem může být článek A. Valsové o okolnostech vzniku Rybovy České mše vánoční z roku 2009 nebo v roce 2010 přiblížil Rybovy tragické osudy, zejména vztah k jeho pražskému učiteli Hanelovi, ve vánočním čísle internetového vlastivědného periodika Čas P. Andrlé.⁴¹

Nejaktuálnějšími akcemi ve prospěch života a díla J. J. Ryby bylo Mezioborové sympozium na téma Škola a hudba (nejen) v době J. J. Ryby (1765-1815), organizované Památkovým ústavem národního písemnictví a Univerzitou Karlovou v Praze ve dnech 8.- 10. dubna 2015, a akce v Národním pedagogickém muzeu v Praze, které připravilo a dne 10. června 2015 otevřelo výstavu k 250. výročí narození a 200. výročí úmrtí J. J. Ryby s názvem „Kantor Jakub Jan Ryba a česká škola konce 18. století“.

Závěry

Životní osudy Jakuba Jana Ryby fascinovaly české vědce i amatéry velmi silně. Svědčí o tom téměř šedesát pokusů o zpracování a prezentaci Rybova života a díla (viz bibliografie), ovšem na velmi různé úrovni. Rybovy osudy byly i na české poměry plné rozporů a nejasností. Ty se pak staly zdrojem četných interpretací, které jsou občas živěny lokálním a regionálním patriotismem, lpěním na tradicích nekritického přístupu k osobnostem, údajně se dusících v omezených poměrech vlastního působiště, či snahami o zdůraznění zatím vědecky neobjasněných, ale vzhledem k jejich odkazu podstatě nedůležitých okolností ovlivňujících pojetí výkladu život a díla. Myslím, že řadu lidí dnes fascinuje možnost úvah o psychickém rozpoložení člověka, který mnohem silněji než jiné cítil rozpor mezi tím, co chtěl a o čem snil, a tím, co fakticky mohl. Mám na mysli zejména jeho „příkladnou poslušností venkovsky uvažujícím rodičům“ vynucený odchod z Prahy, kde začínal být díky své píli a talentu velmi populárním a úspěšným hudebním skladatelem. Lze konstatovat, že Ryba může být využit ve výuce psychologie jako příklad rodiči zkaženého života talentovanému dítěti. Druhou okolností, kterou Ryba pociťoval do konce života jako bourací kladivo jeho vysněných vzdušných zámků, byla rodina s postupně se rodícími a umírajícími třinácti potomky. V nuzných poměrech Rožmitálska tvořil skladby jako na běžícím pásu, aby uživil rodinu, a v roce 1801 již měl složeno přes 1400 skladeb. Tyto okolnosti spolu s projevující se duševní nemocí vedly v Rybových 50 letech k neracionálnímu a zřejmě pod vlivem Senekových

⁴⁰ http://www.rozhlas.cz/toulky/vysila_praha/zprava/652 a ... 653.

⁴¹ Srov. A. Valsová: K vánočním patří Ryba. In: *Náš domov*, prosinec 2009, č. 236, s. 7; *Čas*. Internetový nezávislý list. R. III., 2010, č. 41. Vyd. Občanské sdružení Vlastenecký poutník v Budišově nad Budišovkou.

myšlenek k rozhodnutí odejít ze života. Zda v tom hrál nějakou roli jeho přítel Antonín Riess, se kterým měl v den vlastní smrti domluvenou schůzku, je dnes již obtížně zjistitelné.⁴²

Na základě komparativní analýzy dosavadních Rybových životopisů je ovšem možné konstatovat, že přes veškeré obdivuhodné snahy rožmitálských patriotů, zůstává odkaz Rybův stále málo doceněný, více v oblasti hudební než pedagogické. V této souvislosti je ale zajímavé a hodně negativně překvapující, že syntetizující pedagogická kompendia od poloviny 19. století do konce 60. let 20. století Rybovy pedagogické názory a jeho životní osudy zcela ignorují.⁴³ Teprve po zásadních „objevných“ pracích E. Strnada a J. Němečka se jednotlivé odstavce o Rybovy začaly objevovat pravidelně.⁴⁴ U kompendií orientovaných na dějiny hudby je situace úplně opačná, i když zásadní knižní monografie o Rybovi preferují zase více jeho pedagogické aktivity.

Určitě by bylo vhodné porovnat hudební aktivity Rybovy s dobovými vrstevníky, např. Aleše Vincence Pařízka, který měl podobný skladatelský repertoár, nebo Jana Nepomuka Filcíka, který sdílel s Rybou velmi podobný osud v Chrasti u Chrudimi. Zajímavé by bylo také prozkoumání vlivu Rybova životního idealismu na hudební skladbu, které se velmi brzy, možná i nečekaně, stala pravidelně uváděným vánočním hitem.

Na základě analýzy dosavadních publikovaných životopisů a textů zaměřených na určité a myslím dodnes zajímavé a pozornost přitahující události (např. odchod z Prahy, spory s farářem Kašparem Zacharem, Rybovo duševní onemocnění, okolnosti jeho smrti, životní osudy Rybových potomků) lze konstatovat, že Rybův život a dílo, zejména pedagogické, je již zpracované vyčerpávajícím způsobem. U hudebního dědictví je situace mnohem napínavější, protože se stále objevují autografy Rybových drobnějších skladeb. Všechny dostupné podklady k životu a dílu J. J. Ryby uchovává Rybův památník v Podbrdském muzeu v Rožmitále pod Třemšínem.⁴⁵

Bibliografie

1. ANDRLE, P., kompilační článek bez názvu. Čas, nezávislý internetový časopis. III., 2010, č. 41
2. BARANČIČOVÁ, S., *Jakub Jan Ryba. Truchlivý deník českého kantora*. TIME IN 2005. www.barancicova.cz/clanky/jan-jakub-ryba.html

⁴² Nicolaus Riess byl politickým emigrantem z Porýní, které bylo obsazeno napoleonskými vojsky, a do Rožmitálu přišel v roce 1800

⁴³ V chronologickém pořadí se jedná o tato kompendia: G. A. Lindner: Encyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde. Wien und Leipzig 1884; F. B. Kalina: Obrazy z dějin vychovatelských. V Praze 1889; O. Kádner: Dějiny pedagogiky I. - III. Praha 1910 – 1913; O. Chlup, J. Kubálek, J. Uher: Pedagogická encyklopedie, I-III. Praha 1939; O. Chlup: Výchova v zrcadle pramenů I. – II. Praha 1948 a 1952; Kratochvíl, L.: Dějiny pedagogiky. Chrudim 1947; M. Cipro: Galerie světových pedagogů. I. - III. sv. Praha: v. n. 2002

⁴⁴ J. Mátej a kol.: Dějiny české a slovenské pedagogiky. Bratislava, SPN 1976, s. 131-132; V. Štverák: Stručné dějiny pedagogiky. Praha, SPN 1983, s. 200-201; Z. Kučera, V. Štverák: Chrestomatie z dějin pedagogiky. Praha, Karolinum 1999, s. 293-297; L. Podlahová a kol.: 1 + 100 osobností pedagogiky a školství v českých dějinách. Olomouc, Univerzita Palackého 2001, s. 174-176; M. Cipro: Slovník pedagogů. Praha: v. n. 2001, s. 424;

⁴⁵ Dne 1. 12. 2012 byla odtud Českým rozhlasem uvedena reportáž Po česku, věnovaná životu a dílu J. J. Ryby.

3. BERKOVEC, J., *České pastorely*. Praha: edice Supraphon 1987
4. BERKOVEC, J., *Rožmitálský kantor*. In: Hudební rozhledy, r. 63, 1990, s. 280-283
5. BERKOVEC, J., *Studentská léta Jakuba Jana Ryby*. In: Opus musicum, r. 22, 1990, s. 97-101
6. BERKOVEC, J., *Jakub Jan Ryba*. Jinočany: H&H 1995. ISBN 80-85787-97-0
7. BERLS, J. W., *The elementary schools reforms of Maria Theresa and Joseph II. in Bohemia*. Columbia University Press 1970. Dizertační práce
8. BÍBA, V. D., *Životopis Jakuba Jana Ryby, bývalého učitele rožmitálského a čestného měšťana plzeňského*. In: Sborník IV. Kalendář učitelů na rok 1860. V Praze 1859
9. BLUME, F., *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Encyclopädie der Musik*. Band 11. Kassel, London, New York: Bärenreiter Verlag 1963 (druhé vydání Stuttgart 2005), s. 370. ISBN 978-3-7618-1134-4
10. BOROVIČKA, M., *Život a smrt rožmitálského kantora*. In: Svobodné slovo, 22. 12. 1995, s. 6
11. BRODNÍČEK, J., *Jakub Jan Ryba – pedagog*. Rožmitál pod Třemšínem: MěKS a Přeštice: OKS Plzeň-jih 1990. Příležitostný tisk
12. BUŽGA, J., *Ryba, Jakub Jan*. In: MGG, Bd. 11, 1963, s. 1204
13. CACH, J. a kol., *Výchova a vzdělávání v českých dějinách. II. Feudální společnost (1620-1848)*. Praha: SPN 1989. Skripta FFUK
14. CIPRO, M., *Slovník pedagogů*. Praha: v. n. 2000
15. CMÍRAL, A., *Jakuba Jana Ryby Počáteční a všeobecní základové ke všemu umění hudebnímu*. In: Hudební revue (Praha), r. 9, 1915
16. DLABACŽ, J. G., *Ryba Jakob Johann, ein sehr geschickter Kompositeur, Violonspieler, Violoncellist und Organist*. In: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien. II, Prag: nákl. Stavů král. Českého 1815. Reprint: Hildesheim – New York – Zürich: Georg Olms Verlag 1998
17. *Do školy mne vedl otec, jížto vzhled byl jak psí kotec*. Toulky českou minulostí. 652. schůzka (2007). <http://www.rozhlas.cz/dvojka/>
18. EITNER, R., *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte der neunzehnten Jahrhunderts*. Leipzig: Breitkopf & Haertel 1899-1904. Bd. 8.
19. *Fenomén českého kantora. Jiří Berkovec o J. J. Rybovi*. In: Nové knihy, XXXVI., 1996, č. 6, s. 12
20. HÁSEK, J., *Toulky za Jakubem Janem Rybou*. Rožmitál pod Třemšínem: JH nakladatelství 2004
21. HÁSEK, J., *Příběh Rybovy vánoční mše*. Rožmitál pod Třemšínem: JH nakladatelství 2006
22. *Hej mistře*. Toulky českou minulostí. 653. schůzka (2007). <http://www.rozhals.cz/dvojka/>
23. HNILIČKA, A., *Portréty české hudby z XIX. století*. Praha 1924
24. HOFMEISTER, R. R., *Uštváný génius Jakub Jan Ryba*. Rožmitál pod Třemšínem: Spolek rodáků, krajanů a přátel města Rožmitálu pod Třemšínem 1934

25. HOFMEISTER, R. R., *Uštváný genius a jiné povídky*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1972
26. HŘEBCOVÁ, H., *Školské reformy za panování Marie Terezie a Josefa II. a jejich odraz v deníkových záznamech J. J. Ryby*. In: e-Pedagogium (PedF UP Olomouc), 2003, č. 1. <http://epedagog.upol.cz/eped1.2003/mimo/clanek34.htm>
27. <http://www.prestice-mesto.cz/turistika/vyznamni-rodaci-mesta>
28. *Hudba v českých dějinách od středověku do nové doby*. Praha 1983
29. *Jacob Johan Ryba's musikalischer Lebenslauf bis zu seinem vier und dreissigsten Jahre von ihm selbst entworfen*. Strahovská knihovna Kláštera premonstrátů v Praze, sign. D. A. II 57. Rkp., datováno 1801
30. JAHN, B., *Deutsche Bibliographische Enzyklopädie der Musik. Bd. 1*. München: K. G. Saur 2003, s. 720. ISBN 3-598-11586-5
31. *Jakub Jan Ryba*. In: Posel z Budče, 1888, s. 690 – 693
32. *Jakub Jan Ryba: idealista, který složil největší vánoční hit*. <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/pocesku/zprava/1144031>
33. JANÁČKOVÁ, I., *J. J. Ryba o svém hudebním životě*. (Překl. I. Janáčková). Praha: Edition Č. H. 1946
34. JANOTA, V. V., *Jakub Jan Ryba, učitel rožmitálský a čestný měšťan plzeňský*. In: Zábavník učitelský (Písek), I., 1861
35. *J. J. Ryba*. <http://www.chramovysbor.eu/html/ryba.htm>
36. KUČERA, Z., ŠTVERÁK, V., *Chrestomatie z dějin pedagogiky*. Praha: Karolinum 1999. ISBN80-7184-626-0
37. LB, *Jakub Jan Ryba (1765-1815)*. In: Komenský, CXX, 1995/96, č. 3-4, s. 77-78
38. Lexikon zur deutschen Musikkultur Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien. 2 sv. München 2000
39. LUDVOVÁ, J., *Česká hudební teorie 1750-1850*. Praha 1985
40. MALÁT, J., *Zásluhy učitelů českých o hudbu. Jakub Jan Ryba*. In: Beseda učitelská, r. X, 1878
41. MÁTEJ, J. a kol., *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: SPN 1973
42. MATOUŠEK, O., KADLECOVÁ, V. (ed.), *Ryba, Josef Arnošt: Deník Dr. med. Josefa Ryby*. In: Československá oftalmologie, DXXI., 1981, č. 3, s. 215-465
43. MATOUŠEK, V., *Z názorů a didaktické poezie a prózy Jakuba Jana Ryby, rožmitálského učitele (1765-1815)*. In: Výroční zpráva státního koedukačního ústavu učitelského v Příbrami za rok 1929-30. Příbram 1930
44. MATOUŠEK, V., *Po stopách J. J. Ryby učitele a hudebního skladatele v Rožmitále*. In: Sborník Od Stříbrných hor IV. Příbram 1932
45. MATOUŠEK, V., *Učitel J. J. Ryba, jeden z průkopníků lidových škol hospodářských (1765-1815)*. In: Československý zemědělec (Praha), r. XX, 1938
46. MATOUŠEK, V., *Životopis Jakuba Jana Ryby*. In: G 65 noviny ze světa hudby a zvuku (Praha), 1965, č. 6-8
47. Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných znalostí. Praha 1925-1933. Díl VI., Praha: Československý kompas 1932
48. MRÁZEK, M., *Jakub Jan Ryba, skladatel českých vánočních písní*. Plzeň: SVK 1965

49. MRÁZEK, M., *Jakub Jan Ryba, ein grosser tschechischer Lehrer, Musiker und Komponist (1765-1815)*. Zwickau: Pädagogisches Institut 1966
50. *Nad zasněženou krajinou se nese hlas vánočních zvonů*.
<http://druidova.mysteria.cz/HISTORIE/Ryba.htm>
51. NĚMEČEK, J., *Jakub Jan Ryba*. Praha: Orbis 1949. Edice Kdo je kdo, sv. 134.
52. NĚMEČEK, J. (ed. a překlad), *Školní deníky Jakuba Jana Ryby*. Praha: SPN 1957. Edice Pedagogické prameny
53. NĚMEČEK, J., *Ryba Jakub Šimon Jan*. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Sv. 2. Praha: SHV 1963, s. 449-450
54. NĚMEČEK, J., *Jakub Jan Ryba. Život a dílo*. Praha: SHV 1963
55. NĚMEČEK, J., *Životní osudy a názory Jakuba Jana Ryby (1765-1815)*. In: *Vlastivědný sborník Podbrdská (Příbram)*, r. III., 1969, s. 104 a násl.
56. *Ottův slovník naučný*. Sv. 22. Praha: J. Otto 1904
57. PEŘINA, E., *Výstava o životě rožmitálského kantora*. In: *Učitelství noviny*, XVI., 1966, č. 9 (3. 3. 1966)
58. PODLAHOVÁ, L. a kol., *1 + 100 osobností pedagogiky a školství v českých zemích*. Olomouc: UP 2001
59. POSPÍŠILOVÁ, H., *Edukační činnost Jakuba Jana Ryby na pozadí dobového pedagogického myšlení*. Dizertační práce. Olomouc: PedF UP 2004
60. POŠTOLKA, M., GERMER, M., *Ryba, Jakob Johann*. In: *The New Grove. Dictionary of Music and Musicians*. Ed. By Stanley Sadie. Second edition. Vol. 22. London: Mcmillan Publishers Limited 2002, s. 51-52
61. *Riegrův slovník naučný* (ed. F. L. Rieger). Díl VII. Praha: Nakladatelství L. L. Kober 1868, s. 1187-1188
62. RIEMAN, H., *Ryba, Jan Jakub*. In: *Rieman Musik-Lexikon*. Mainz: B. Schott's Söhne 1961. 3 sv. 12. Vydání, s. 559
63. RIEMAN, H., *Ryba, Jan Jakub*. In: *Rieman Musik-Lexikon. Ergänzungsband*. Carl Dahlhaus (Hrsg.). Mainz: B. Schott's Söhne 1975, s. 528
64. RYBA, Jos. A., *Jakob Johann Ryba. Schulleiter in Rosenthal*. In: *Jahrbuch für Lehrer, Eltern und Erzieher* (Prag), r. IX., 1842
65. SLAVÍK, F. A., *Život a působení Jakuba Jana Ryby, bývalého učitele rožmitálského a měšťana Plzeňského skladatele hudebního a spisovatele*. Praha: F. A. Urbánek 1888
66. SLAVÍKOVÁ, J., *Rybova mše vánoční*. In: *hudební revue*, LI, 1998, č. 12, s. 36-37
67. SMOLKA, J. a kol., *Malá encyklopedie hudby*. Praha 1983
68. SMOLOVÁ, V., BERKOVEC, J., HOYEROVÁ, I. (ed.), *Můj život a hudba. Jakub Jan Ryba*. Rožmitál pod Třemšínem: Společnost J. J. Ryby 2005. ISBN 80-7050-476-5
69. SOMR, M. a kol., *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha: SPN 1987
70. SPĚVÁČEK, V., *Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu*. Praha: SPN 1984
71. SRB-DEBRNOV, J., *Ryba, Jakub Jan*. In: *Slovník. Rkp*. Praha: Národní muzeum, České muzeum hudby, č. př. 14/56
72. STRAKOVÁ, T., *Pastorely J. J. Ryby*. In: *Časopis Moravského muzea*, XXXIX, 1954, s. 135-181
73. STRNAD, E., *Vlastenecký učitel*. Praha: SPN 1955

74. STRNAD, E., *Didaktika školy národní v 19. století*. I. díl. Praha: SPN 1975
75. ŠPAČKOVÁ, E., *J. J. Ryba – český hudební pedagog*. Diplomová práce. Brno: PedF MU 1977
76. ŠTVERÁK, V., *Dějiny pedagogiky. II. díl*. Praha, SPN 1981, skripta Univerzity Karlovy
77. ŠTVERÁK, V., *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: SPN 1983
78. VALENTA, J., *Jakub Jan Ryba – the Representative of Latter Englihtenment in the Practise of Czech School*. Referát na mezinárodní konferenci ISCHE, březen 1990
79. VALSOVÁ, A., *K Vánocům patří Ryba*. In: *Náš domov*, 2009, č. 236 (prosinec), s. 7
80. VÁŇOVÁ, R., *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: SPN 1986, skripta PedF UK Praha
81. VÍT, P., *Estetické myšlení v hudbě. České země 1760-1860*. Praha 1987
82. VLASÁK, J. V., *Jakob Jan Ryba, čestný měšťan královského města Plzně a učitel v Rožmitále*. In: *Školník (Hradec Králové)*, r. 7, 1858
83. VOLEK, T., *Jakub Jan Ryba*. In: *Hudební rozhledy*, r. VIII, 1965, s. 336
84. WÜRZBACH, C., *Ryba Jacob Johann, Schulmann und Komponist*. In: *Biographisches Lexikon*, Bd. 27. Wien 1874